

IN MEMORIAM

Miroslav Bertosa (1938. – 2023.)

Povjesničar Miroslav Bertosa preminuo je u 86. godini, ostavivši iza sebe toliko toga. Možemo sažeto reći da je svojim sustavnim praćenjem i oslanjanjem na neke od najpoticajnijih novih pristupa u suvremenoj historiografiji teorijsko-metodološki uključio povijest Istre u ranom novom vijeku u europsku historiografiju. Pritom mu je pošlo za rukom ispisati i neka od najboljih djela hrvatske historiografije uopće. Dovoljno je spomenuti knjige kao što su, primjerice, *Istarsko vrijeme prošlo* (1978), *Etos i etnos zavičaja (Istra kao historiografski problem)* (1985), *Jedna zemlja, jedan rat. Istra 1615/1618* (1986), *Zlikovci i prognanici (Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću)* (1989), *Istra između zbilje i fikcije* (1993), *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)* (1995), kako bi se najčešće već iz samog naslova vidjelo da je riječ o tematski i stilski prilično neuobičajenim djelima za tadašnju hrvatsku historiografiju. Ne čudi što su kasnije njegove knjige, članci i razni novinski i drugi zapisi pretiskivani po jednako upečatljivim naslovima poput knjiga *Istra, Jadran, Sredozemlje. Identiteti i imaginariji: feljtoni, elzeviri, kolumne* (2003), *Kruba, mašta & mast. Prizori i memorabilije o staroj Puli (1947.–1957.)* (2007), *Doba nasilja, doba straha. Vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici-nasilnici u Istri XVII. i XVIII. stoljeća* (2011), *Historabilije XVI.-XVIII. stoljeća. Mali svijet Istre u doba Venecije* (2019).

Ta su djela bez sumnje veliki doprinos u etabliranju i osnaživanju lokalne povijesti, kojoj se u hrvatskoj historiografiji bavi mnogo povjesničara, ali često na vrlo tradicionalan način. U tome je Miroslav Bertosa primjer kako se lokalna povijest može kvalitativno uzdići na međunarodnu razinu. Učinio je to upornim arhivskim istraživačkim radom (koji traga za specifičnim ilustrativnim slučajevima), kao i teorijsko-metodološkom konceptualizacijom (koja donosi ideje što uopće tražiti i kako što bolje predstaviti pronađeno). Radi se o još jednoj potvrdi nužne međupovezanosti istraživačke i konceptualne razine u „zanatu povjesničara“. Vrijedi stoga uvijek posebno istaknuti one koji su u hrvatskoj historiografiji – poput u ovom slučaju Miroslava Bertosa – imali tako snažan interes za teorijsko-metodološku problematiku, koji je kod nas nažalost nedovoljno čest.

Dodatno je pohvalno kada uspijete nadići granice svoga primarnog bavljenja, kako prostorne poput Istre, tako i vremenske poput ranog novog vijeka – pa i same historiografske – te zainteresirate i one izvan vaše uže specijalizacije, odnosno matične struke. Preduvjet za to u Bertosišnom slučaju zasigurno je bilo jako mnogo predanog čitanja široke historiografske literature te knjiga iz različitih struka. Osobito je naime pratio francusku i talijansku historiografiju, posebno povjesničare okupljene oko časopisa *Annales*, odnosno „školu Annales“. To se odnosi i na, primjerice, povjesničara Erica Hobsbawma, čiji je koncept socijalnog banditizma primijenio na istarske slučajeve u već spomenutoj knjizi *Zlikovci i prognanici (Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću)*. Osim toga, u Bertosišnom opusu vidljive su brojne reference na radove izvan okvira historiografije te napose na književna djela.

Sve navedeno utjecalo je na izgradnju jednog krajnje specifičnog historiografskog rukopisa, iznimno rijetkog za hrvatske historiografske prilike. Rezultat toga su svakako djela koja su – iz spomenutih tematskih i stilskih razloga – imala vrlo široku publiku. Ne čudi stoga što su neke njegove knjige, primjerice *Istra između zbilje i fikcije*, rasprodane. Vidljivo je naime već po samim naslovima poglavlja u toj knjizi, kao i načinu na koji je pisana, da autor računa na šire čitateljstvo. To je posve na tragu francuskih *Annales*, čija su historiografska djela bila među najčitanimijim stručnim i književnim knjigama u Francuskoj. Ima određene pravednosti u tome da onaj koji je toliko čitao druge postane i sam jedan od čitanijih autora. U to se posve uklapa podatak da je ovogodišnji 29. Sa(n)jam knjige u Istri u cijelosti posvećen Miroslavu Bertosi. Uz spomenuta

historiografska djela bili su čitani i njegovi sugestivni članci i novinski tekstovi. Odlično praćena bila su i njegova predavanja na fakultetima od Pule preko Zagreba do Dubrovnika, kao i mnoga javna predavanja. Neka od njih sadržavala su dovitljive i upečatljive formulacije, primjerice „kako Hrvatsku „pripojiti“ Istri“, kako glasi naslov jednog njegovog predavanja iz 2018. godine.

Iako je Bertoša uspijevao oduševiti mnoge koji nisu povjesničari – što je posebna kvaliteta – bio je itekako cijenjen i unutar historiografske struke. O tome, između ostalog, svjedoče voluminozni *Bertošin zbornik* objavljen njemu u čast 2013. i mnogobrojni prigodni napisi povodom njegove smrti što su ih objavili njegovi kolege, suradnici, studenti i institucije u kojima je radio. Pridodao bih tome i svoju osobnu perspektivu susretanja s Miroslavom Bertošom i njegovim radovima. Neću stoga iznijeti sveobuhvatan pogled na njegov opsežan opus niti ga cjelovito ocijeniti, ostavljajući po strani u ovoj prigodi niz relevantnih aspekata koji su sastavni dio njegova „života i rada“. S obzirom da mi nije predavao na studiju povijesti, do Miroslava Bertoše i njegova opusa dolazio sam posredno. Prvi poticaj došao je preko teksta Nevena Budaka „Anali u hrvatskoj historiografiji – borba za modernizaciju povijesne znanosti“ (*Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999) u kojem su stajale sljedeće izrazite pohvalne riječi koje vrijedi citirati u cijelosti:

U prikazivanju utjecaja *Annales* na hrvatsku historiografiju valja upozoriti na još jednog povjesničara koji je, baveći se lokalnom poviješću, uveo analiste „na mala vrata“ i primijenio njihove metode na način na koji to nije uspjelo nijednom drugom povjesničaru. Riječ je o Miroslavu Bertoši, povjesničaru Istre, koji je na primjeru povijesti istarskog poluotoka pokazao kako treba suvremenim metodama istraživati lokalnu povijest. Proučavajući lokalnu istarsku povijest, uglavnom u razdoblju između petnaestog i osamnaestog stoljeća, Bertoša se možda više od svih drugih hrvatskih povjesničara ugledao na analiste i njihove sljedbenike u Italiji, postavši njihovim možda najdosljednijim hrvatskim učenicom. Zahvaljujući njemu, historija mentaliteta i mikrohistorija postale su sastavnim dijelovima hrvatske historiografije, jednako kao i utjecaji prirode (tla, klime, bolesti) na čovjekovu djelatnost. Bertoša je, jednako kao i Mirjana Gross, uložio dosta truda u upoznavanje čitateljstva s najnovijim dostignućima analista i „nove historije“, a napose njihovih talijanskih predstavnika. Vrlo je dojmljiva njegova apologija istarske „nove historije“ objavljena 1988. (str. 465).

Budući da sam po završetku studija povijesti sredinom 2000-ih svako zagovaranje francuskih Anala u hrvatskoj historiografiji smatrao iznimno značajnim, te su me riječi potaknule da se uputim u Bertošinu knjigu *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli* (2002). I taj naslov smatram uspjelim jer je upravo to ono što želimo postići – na vlastitu lokalnu, nacionalnu ili regionalnu povijest primijeniti teorije i metode, odnosno nove pristupe i koncepte suvremene historiografije kako bismo se što izravnije uključili u međunarodnu historiografiju. Na tom je tragu Bertoša uvodno istaknuo sljedeće ilustrativne napomene koje ga dobro historiografski opisuju (sukladno već izrečenim ocjenama u uvodu moga nekrologa):

Ne smatram se „predstavnikom“ ni „sljedbenikom“ francuskih analista, „škole Annales“ i „nove povijesti“, no bio sam i ostao pozorni čitatelj njezine historiografske interdisciplinarne i multidisciplinarne produkcije. Nisam nikada robovao nijednome *modelu*, niti sam slijepo slijedio ijednu školu. Proučavao sam – kao izraziti *praktičar* – arhivska vrela i u interpretaciji podataka na koje sam nailazio koristio stečena znanja, miješajući „teoretske“ postavke raznih „škola“,

primjenjujući najraznovrsnije pristupe i modele, dovijajući se usput i svojom kakvom-takvom kreativnom maštovitošću. [...] Ove sam tekstove, još dok su nastajali, doživljavao kao karakteristične, iako nepretenciozne *uzorke za europska historiografska otvaranja*. Pokušao sam to izraziti odabirom tema, problemskim razmatranjem i uklapanjem u europski kontekst. (str. 9-10).

Zatim sam, počevši se baviti početkom 2010-ih poviješću hrvatske historiografije, zapazio Bertošin članak „Doba kliofobij: ideološke opsjene i osobna iskustva. Neke uspomene na historiografiju druge polovice prošloga stoljeća“ (zbornik *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, 2005). U tom je radu uravnoteženo pristupio složenoj problematici hrvatske historiografije u drugoj polovici 20. stoljeća, što mi je predstavljalo svjež i poticajan odmak u odnosu na načine na koje su to u istom tom zborniku – nimalo uravnoteženo – činili primjerice Josip Jurčević i Jure Krišto. Pritom je Bertoša, primjerice, slojevito uzimao u obzir političke pritiske i ideologizaciju historiografije u socijalističkoj Jugoslaviji, ali i – za razliku od spomenutih – isticao historiografsku važnost tema poput povijesti Komunističke partije, radničkog pokreta i socijalističke revolucije.

U svom pak radu na disertaciji o hrvatskoj historiografiji u drugoj polovici 20. stoljeća pratio sam Bertošino uključivanje – zajedno s Mirjanom Gross i drugim povjesničarima – u promoviranje „nove historije“ u hrvatskoj historiografiji na osnovu sustavnog praćenja međunarodne historiografije. Stoga sam navedeni Bertošin članak o historiografiji i njegov ukupni doprinos zagovaranju „nove historije“ u hrvatskoj historiografiji afirmativno vrednovao u svojoj knjizi *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma* (2016, str. 30-31, 93 i dalje). Razumljivo je da mi je neizmjereno mnogo značilo kad mi je Damir Agičić prenio 2017. njemu upućenu e-mail poruku Miroslava Bertoše u kojoj je komentirajući moju knjigu naveo sljedeće riječi:

Puno Vam hvala na toj iznimno dobro sročenoj knjizi koja služi na čast autoru, uredniku, nakladniku i hrvatskoj historiografiji [...]. Kolega Janković pokazao je izvanredno poznavanje usmjerenja ondašnjih povjesničara i njihovih radova, pokazao je sposobnost razumijevanja toga prijelomnog perioda, veliku erudiciju, sposobnost kvalifikacije i klasifikacije raznih usmjerenja [...], pokazao je vrline znanstvenika *qui bene distinguit, bene docet*. [...], a čitatelju se otkrio kao sjajan promicatelj tematike i poticatelj za daljnja istraživanja i nove elaboracije... Uživao sam čitajući Jankovićev tekst... I u meni je potaknuo razmišljanja i razmatranja o esejističkoj „ego-histoire“ (pola stoljeća na poprištu historiografije) koju se jednom nadam sročiti [...].

Jasno je da su to bile pretjerano pohvalne riječi, koje su proizlazile iz njegove ljubaznosti i velikodušnosti koju je dijelio i prema mnogim drugim povjesničarima i povjesničarkama, osobito mlađima i onima koji su tek bili na svojim počecima kao i ja tada. Iako još uvijek višestruko nezaslužene, svima su nam njegove riječi bile vrlo poticajne, osobito zbog načina na koje ih je formulirao te kako je istaknuo ono što smo osobno držali jako bitnim. U njegovim riječima vidljiv je i njegov sveprisutni entuzijizam i sklonost ushićivanju i oduševljavanju (što je bila stalna odlika njega kao čitatelja). Zbog toga je uvijek u onim prigodama u kojima sam ga susretao bio spreman s oduševljenjem nešto prokomentirati i pohvaliti (primjerice na predstavljanju studentskog časopisa *Pro tempore* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2020. godine). I na predstavljanju moje knjige *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma* u Puli 2017.

istaknuo je moj entuzijizam (koji je njega još puno više krasio), zatim udio osobnog u bavljenju teorijskim i drugim historiografskim pitanjima (također vrlo karakterističnim za njega) te moje referiranje na jednu pjesmu na kraju predgovora knjizi (što je on gotovo neprestano činio). Bilo mi je naravno drago da je istaknuo upravo sve to. Sam je pak na mene ostavljao dojam samozatajne, otvorene i tolerantne osobnosti.

Zaintrigiralo me u jednom Bertošinom dojmljivom gostujućem predavanju o hrvatskoj historiografiji na kolegiju „Hrvatska historiografija 20. stoljeća“ Damira Agičića njegovo okvirno najavljivanje knjige sjećanja na hrvatsku historiografiju i vlastito djelovanje u njoj (navođeno i u spomenutoj e-mail poruci o „pola stoljeća na poprištu historiografije“). Bilo bi naravno sjajno imati takvo jedno djelo jer ih nema mnogo kod nas niti su domaći povjesničari skloni pisati svoja sjećanja i pripadajuće analize, napose ne na interpretativno slojevit, autorefleksivan i stilski sugestivan način. Zato me je snažno zainteresirala najava posthumnog izlaska Bertošine knjige *Trošenje života. Gdje li je život što ga izgubih živeti?*, čiji je izlazak najavljen za kraj 2023. godine. Upravo zato bih završio ovaj nekrolog riječima o jednoj drugoj njegovoj autobiografski intoniranoj knjizi *Kruh, mašta & mast. Prizori i memorabilije o staroj Puli 1947.–1957.* iz 2007. godine.

Knjiga je to koja me je isprva stručno zainteresirala baš za spomenutu temu povjesničara koji pišu svoja sjećanja, odnosno autobiografije, ali sam ju na kraju čitao upravo kao čitatelj, kakvim se i Bertoša često predstavljao. Naime, uz sve već prethodno navedeno, ono što sam smatrao vrlo poticajnim bio je dakako Bertošin golem entuzijizam prema čitanju, kao i oduševljavanje pročitanim djelima – od književnosti do drugih struka. Poznato je da je Bertoša u intervjuima i raznim tekstovima navodio za sebe da je on prije svega „čitač“, „čitač“ knjiga i da je upravo čitanje njegov poziv (usp. „Čitanje je moj poziv. Rodio sam se kao ‘čitač’ knjiga – homo lector“, *Glas Istre*, 20. svibnja 2018; „Lector Ludens“, *Hrvatska revija*, 2, 2021). To oduševljavanje prema čitanju nije baš karakteristično za povjesničare u hrvatskoj historiografiji. Mogu i osobno posvjedočiti da smo na znanstvenom skupu o Jaroslavu Šidaku 2011. godine, kada sam ga prvi put izravno upoznao, razgovarali napose o čitanju. Ostalo mi je u sjećanju da mi je tom prilikom spomenuo kod nas prevedenu knjigu razgovora Didiera Eribona s antropologom Claudeom Levi-Straussom *Izbliza i izdaleka* (1989), kao još jedan dokaz u prilog njegovih tematski široko usmjerenih čitanja.

Knjigu *Kruh, mašta & mast. Prizori i memorabilije o staroj Puli 1947.-1957.* može se – à la Bertoša – čitati na više razina, ne ulazeći ovdje u njezinu cjelovitiju ocjenu. S jedne strane moguće je čitanje usmjereno na složenu povijest Pule u prijelomnim godinama nakon Drugog svjetskog rata, prikazanu u knjizi inače iznimno pluralno, mnogo više nego što se u hrvatskoj historiografiji prikazuje hrvatska povijest. S druge strane knjiga se može čitati i kao autobiografija budućeg povjesničara. U tome je djelo specifično u hrvatskoj historiografiji jer – za razliku od inače rijetkih autobiografskih tekstova hrvatskih povjesničara i povjesničarki – primjenjuje teorijsko-metodološke uvide na svoja sjećanja i ono što je doživljeno. Iako Bertoša uporno ističe kako je riječ samo o njegovim dječaćkim i mladenačkim osobnim uspomena bez historiografskih i drugih stručnih intervencija, jasno je da se radi o sjećanjima itekako pisanima rukom senzibilnog, empatičnog i upućenog povjesničara. To se vidi prema njegovoj stalnoj raspravi o problematici individualnog i kolektivnog sjećanja te neprekidnom interesu za imaginarije, rituale, učenu i pučku (masovnu) kulturu i mnoge druge stručne fenomene prilikom iznošenja svojih pojedinačnih sjećanja na pulsko poraće. Knjigu stoga žanrovski možemo smjestiti na razmeđu sjećanja, književnosti i historiografije. Simptomatično je da ju se u knjižnicama obično smješta na police s knjigama iz književnosti. Moram spomenuti i sljedeću tvrdnju iz knjige: *Prošlost pri-*

pada svima! (str. 117), koja mi je posebno bliska kao onome tko se bavi javnom poviješću. Uz sve navedeno, knjiga se može čitati i kao djelo onog kojeg odlikuje intenzivna strast prema čitanju i s njome neizbježno povezanom refleksijom, tako vidljivima na nizu mjesta u knjizi. Time se dakako ne iscrpljuju ni mnoga druga čitanja ove knjige. Svako od njih bilo bi svojevrsni čitalački *hommage* njezinom autoru koji je sebe ponajprije vidio kao – „čitača“.

Dakako, moguće je „historizirati“ i samog Bertošu kao intelektualca i povjesničara u drugoj polovici 20. stoljeća – u rasponu od obiteljskog emigriranja pred talijanskim fašizmom preko formiranja i djelovanja u socijalističkoj Jugoslaviji do sudjelovanja u tranziciji za vrijeme Republike Hrvatske. Preliminarno rečeno, njegov opus otvara knjiga *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre* (1971), da bi zatim uslijedilo bavljenje politički manje osjetljivim razdobljem ranog novog vijeka, praćeno zauzimanjem odmaka prema dominantnoj socijalističkoj ideologiji. U tom smislu, i na njega samog možda možemo primijeniti njegove sugestivne riječi o istarskoj povijesti: „To poglavlje istarske povijesti izmiče jednako historiografskim i političkim procjenama, kao i nacionalnim stereotipima. Ono je dio velike istarske drame XX. stoljeća.“ (*Kruh, mašta & mast*, str. 109).

Da zaključim – historiografski opus Miroslava Bertoše odlikuje sustavno praćenje suvremene historiografije i primjena „nove historije“ na ranonovovjekovnu lokalnu (istarsku) povijest, koju je uzdigao na visoku razinu. Pišući na razmeđu više stilova i žanrova, sebe je vidio prije svega kao čitatelja koji je pak samom sebi posve zasluženo osigurao entuzijastične čitatelje svojih brojnih tekstova i knjiga. Bertošin je prestižan status u hrvatskoj historiografiji već odavno zajamčen, praćen nizom čitatelja i izvan nje. Jedna od pouka jest da to polazi za rukom osobito onim povjesničarima koji iskazuju interes za teorijsko-metodološku problematiku i koji uzimaju u obzir mnoge druge struke te kojima je ništa manje važna – književnost.

Branimir Janković